

ده روایت از یک واقعه

تصویر روز عاشورا در برخی آیین‌های ایرانی

به اهتمام: مریم برادران

www.ketab.ir

کتابخانه و اسناد ملی ایران

تابستان ۱۴۰۳

سرشناسه: برادران، مریم، ۱۳۵۶ -

عنوان و نام پدیدآور: ده روایت از یک واقعه: تصویر روز عاشورا در برخی آیین‌های ایرانی/ به اهتمام مریم برادران؛ ویراستار حسن هوشمند.

مشخصات نشر: تهران: خانه کتاب و ادبیات ایران، ۱۴۰۳.

مشخصات ظاهری: ۱۴۲ ص.

فروست: خانه کتاب و ادبیات ایران؛ ۷۵۰.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۲-۵۹۶-۲ وضعیت فهرست نویسی: فیپا

عنوان دیگر: تصویر روز عاشورا در برخی آیین‌های ایرانی.

موضوع: عاشورا - ایران - شعیار و مراسم مذهبی Tenth of Muharram - Iran - Rites and ceremonies

موضوع: حسین بن علی (علیه السلام)، امام سوم، ۴ - ۱۶۱ - سوگواری‌ها - داستان

موضوع: Hosayn ibn Ali, Imam III, 625 - 680 - Laments - Fiction

موضوع: واقعه کربلا، ۱۶۱ - جنبه‌های اجتماعی Karbala, Battle of, Karbala, Iraq, 680 - Social aspects

سوگواری‌های اسلامی - ایران - آداب و رسوم Islamic mourning etiquette - Iran

رده بندی کنگره BP۲۶۰/۳

رده بندی دیویی ۲۹۷۸۴

شماره کتابشناسی ۹۶۰۲۸۷۱

شماره فروست خانه کتاب و ادبیات ایران

عنوان: ده روایت از یک واقعه (تصویر روز عاشورا در برخی آیین‌های ایرانی).

به اهتمام: مریم برادران

ناشر: خانه کتاب و ادبیات ایران

چاپ: اول، تابستان ۱۴۰۳

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۰۰۰۰۰ تومان

ویراستار: حسن هوشمند

طراح جلد: علیرضا پوراکبری

صفحه‌آرا: عسگر ابراهیمی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۲-۵۹۶-۲

لیتوگرافی و چاپ: شادرنگ

آدرس: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین فلسطین جنوبی و خیابان برادران مظفر، شماره ۱۰۸۰،

خانه کتاب و ادبیات ایران/ www.ketab.ir تلفن بخش توزیع: ۶۴۴۶۵۶۲۵

فهرست

- سخن ناشر ۷
- مقدمه ۹
- عزاداری با حس احترام و آرامش / مراسم علم‌کشی و طبق‌کشی در قزوین ۱۳
- و دوست می‌خرد از من جمیع نیاتم! / آیین شمع پایلاماق تاسوعا در تبریز ۲۷
- عشق به نام و مرام حسین بن علی (علیه السلام) / آیین سنگ‌زنی در
روستای صدخرو خراسان رضوی ۴۳
- بیل‌برداری در سرزمین پنبه و ننگ / روایتی از آیین عاشورایی بیل‌برداری
در شهر «خوسف» ۵۳
- زنجیرها / آیین دسته سقاها در همدان ۶۵
- ماه حسین و حماسه / آیین دهه محرم در بوشهر ۷۷
- محرم در ارتفاعات بندپی / آیین کرب‌زنی در مازندران ۹۷
- مویه‌ها، آواها و نواها / آیین چمر عاشورایی استان ایلام ۱۰۷
- نخل گوشه حسینی / آیین نخل گردانی در یزد ۱۲۱
- از باغچاله تا طوق اشگس / آیین گلمالی و طوق اشگس لرستان ۱۳۳

عاشورا، عرصه آشکار شدن جلوه معرفت الهی در وجود انسان‌هایی والامقام در میدان آزمون‌های سختی بود که معرفت، ایمان و یقین آن‌ها به ترازوی محک و آزمایش گذاشته شد، این رویداد یکی از ناب‌ترین و در عین تلخی زیباترین و نادرترین وقایع تاریخ بشریت است که هر سال با آغاز محرم، جوششی همگانی در میان انبوهی از عزاداران حسینی ایجاد می‌کند که تاریخ تاکنون به خود ندیده است. شهید مطهری بر این باور است که در میان وقایع تاریخی، کمتر واقعه‌ای است که از نظر نقل‌های معتبر به اندازه حادثه کربلا غنی باشد. به اعتقاد وی هیچ قضیه‌ای در تاریخ‌های دور دست مربوط به مثلاً سیزده یا چهارده قرن پیش - به اندازه حادثه کربلا، تاریخ معتبری ندارد و حتی معتبرترین مورخان اسلامی از همان قرن اول و دوم، قضایای حادثه را با سندهای معتبر نقل کرده و این نقل‌ها با یکدیگر انطباق دارد و به هم نزدیک است.

امامان شیعه، شیعیان را به سوگواری و عزاداری برای امام حسین (علیه‌السلام) و مادحین و شاعران را به مرثیه‌گویی و گریاندن مردم تشویق می‌کردند، چنان‌که خود امام شهید به حضرت سجاد (علیه‌السلام) فرمود: «ای فرزندم! به شیعیانم سلام مرا برسان و به آنان بگو، پدرم غریب و دور از وطن و در راه خدا شهید شد؛ او را ندبه کنید و بر او گریه و عزاداری نمایید». این جمله‌ای است که بزرگ شهید دشت کربلا در آخرین لحظات، قبل از شهادت خطاب به فرزندش امام زین العابدین (علیه‌السلام) گفت.

دستور امام بر زمین نماند و از عصر روز عاشورا تا همین امروز، شیعیان شیفته امام حسین (علیه‌السلام) در سالروز شهادت ایشان چون عزادارانی که تازه عزیزی از دست داده باشند گریه و زاری می‌کنند. حضرت زینب (س) در کربلا و کوفه و شام، ام‌السلّمه همسر پیامبر (ص) در مدینه، جابر بن عبدالله انصاری در کربلا و آل بویه در ری، اولین کسانی بودند که سنت عزاداری برای امام را در نقاط مختلف مرسوم کردند، پس از آن‌ها عزای حسین هر روز و هر سال پر رونق‌تر، فراگیرتر و حزن‌انگیزتر شده و انگار نه انگار که از آن تاریخ ۱۳۳۲ سال خورشیدی گذشته است.

سوگواری و عزاداری برای شهیدان واقعه عاشورا از اولین روزهای پس از عاشورای سال ۶۱ عق آغاز شد و هم‌چنان ادامه دارد؛ اما شیوه‌های عزاداری در طول تاریخ، تغییرات فراوانی کرده و بسیاری از آیین‌ها و سنت‌ها به آن اضافه شده است. عاشورا در ایران رنگ و شور دیگری دارد و ساکنان هر نقطه‌ای از آن با سنت‌های خاص به سوگواری و عزاداری پیشوای مذهبی خود می‌پردازند. آیین‌های عزاداری به فراخور فرهنگ و شیوه‌های مرسوم هر منطقه و استانی متفاوت است و از دیرباز همواره در قالب هیأت‌های مذهبی و راه‌اندازی دستجات و تکیا بر گزار شده است.

با نگاهی به تاریخ ایران درمی‌یابیم که آیین‌هایی چون نخل گردانی و حمل تابوت‌های تمثیلی

شهدای کربلا در شهر، در زمان آل‌بویه مرسوم بوده و در زمان قاجار نیز ساختن تکیه دولت توسط ناصرالدین شاه موجب رونق گرفتن تعزیه شد. امروزه روضه‌خوانی و مداحی نسبت به دیگر آیین‌های مرسوم هم‌چون تعزیه‌خوانی، از توجه بیشتری برخوردار است. تنوع فرهنگی بسیار زیادی که در ایران وجود دارد به مراسم‌های محرم نیز سرایت کرده و در هر شهر و هر استان مراسم منحصر بفرد خودش اجرا می‌شود. عزاداری یا سوگواری که در یادبود افراد درگذشته یا برای صبر بر مصیبت وارد شده بر خانواده برگزار می‌شود، در همه اقوام و ملل ریشه‌های مشترکی دارد؛ اما بسته به جغرافیا، اقلیم و با توجه به فرهنگ‌های مختلف در هر منطقه، با ویژگی‌های خاص هم همراه است. آیین‌های عزاداری برای ایام محرم و خاندان «سیدالشهدا (علیه‌السلام)» هم، گرچه مضمون یکسانی دارند، اما روستاها و شهرهای مختلف ایران هریک این عزارا به رسم خاصی برگزار می‌کنند که همین تفاوت‌ها موجب ثبت ملی برخی از آن آیین‌ها شده است.

شناخت و تجربه برخی آیین‌ها و رسوم در گوشه و کنار کشور به ما نشان می‌دهد که اعتقاد قلبی مردم ایران با سنّت و خون آن‌ها در هم آمیخته است. مراسم‌هایی که گاهی ساعت‌ها و حتی روزها به طول می‌انجامد بدون این که خستگی در دل عزاداران وارد شود.

کتاب ده روایت از یک واقعه، تصویر روز عاشورا در برخی آیین‌های ایرانی از جمله: مراسم علم‌کشی و طبق‌کشی در قزوین، آیین شمع یا لایق تاسوعا در تبریز، آیین دسته سقاها در همدان، آیین سنگ‌زنی در روستای صدخرو خراسان رضوی، بیل‌برداری در خوسف، آیین دهه محرم در بوشهر، آیین کرب‌زنی در مازندران، آیین چمر عاشورایی در ایلام، آیین نخل‌برداری در یزد و آیین گل‌مالی و طوق‌آشگس در لرستان شامل مجموعه تکنگرایی‌هایی از نویسندگان و مستندنگاران معاصر پیرامون آداب و رسوم روز عاشورا در نقاط مختلف کشور تولید و گردآوری شده است. خانه کتاب و ادبیات ایران ضمن سپاس از همه نویسندگان عزیزی که پیشنهاد همکاری برای خلق یک روایت ایرانی از واقعه عاشورا را پذیرفتند، امیدوار است این مسیر ادامه یابد و کتاب حاضر مقدمه‌ای برای تولید آثار ارزشمند از آداب و رسوم بومی ایرانی - اسلامی باشد.

در پایان از دبیر مجموعه، سرکار خانم مریم برادران و نیز همکاران معاونت شعر و ادبیات داستانی و انتشارات خانه کتاب و ادبیات ایران به واسطه تلاشی که برای به سرانجام رسیدن این اثر انجام داده‌اند تشکر می‌کنم و توفیق همگان را از خدای مهربان خواستارم.

تیرماه ۱۴۰۳

علی رضائی

مدیرعامل خانه کتاب و ادبیات ایران

مقدمه

کتاب پیش‌رو ده متن از ده نقطه ایران عزیز است که هریک گنجی در دل دارند. هر گنج نماینده آیینی است برای یک واقعه که روزگار بیش از هزار سال از آن عبور کرده است. اما همه جان دارند، شاید چون با زندگی مردم گره خورده‌اند. آیین دهه محرم روایت شده در این صفحات، در عین شباهت، تفاوت‌ها و خلاقیت‌های شگفت بر خاسته از بوم دارند. هر کدام قطعه پازلی است که در کنار هم پیامی به مخاطب هدیه می‌دهند. تصویرها را مرور می‌کنم: پرچم‌های مشکی و خانه‌هایی که به هر دلیل وقف شده‌اند و سال‌هاست، نسل اندر نسل، روضه‌های خانگی در آن‌ها به راه است. از خانه‌های اعیانی امینی‌ها و خانه سید اسیران، حاج آقا ابوترابی در قزوین که آرام در خود گریه و سوز هم‌نوا با نوحه‌خوان را دارند تا خانه قدیمی دی احمد در بوشهر که مختک علی اصغر، باب‌الحوائح در میانه همان خانه کوچک جایی برای همدلی و هم‌نوایی زنان بوشهری و لیک کشیدن جگر خراش آن‌ها را با بانوی حسین مهیا کرده است. آیین علم‌کشی که در اغلب شهرها هست. شکل علم‌ها ممکن است فرق داشته باشد؛ یکی جوبی و دیگری فلزی. یکی بلندتر از دیگری، با تزئینی متفاوت با پره‌های رنگی، طاووس و شیر فلزی، پارچه‌های مشکی و قرمز. و دیگری به نام طوق اشگس لرستانی‌ها پر از نخ‌های رنگین که هریک نشانی از حاجتی دارند. مهم آن است که علم به نشان علمدار کربلا برافراشته می‌شود و قرار است نشان دهد هرگز بر زمین نمانده و نخواهد ماند. قرار است بگوید «دلتان آرام، ما

هستیم... علم بر شال کمر جوانی پیشاپیش دسته حرکت می‌کند. مسیر همه علم‌ها (و به تبع آن، دسته‌ها) به امامزاده یا مسجدی خاص می‌رسد. جایی که به دلیلی محوریت دارد. آن جاست که دسته‌ها جمع می‌شوند، علم‌ها به ملاقات یکدیگر می‌روند و به هم تعظیم می‌کنند و تعزیت می‌گویند.

آیین روشن کردن شمع... شمع‌هایی که روشن می‌شوند تا شام عزای اهل بیت (علیه‌السلام) تاریک نماند. شمع‌ها اغلب در مسجدها روشن می‌شوند. اگر حسین (علیه‌السلام) و اهل بیتش برای دین خدا حرکت کردند، مسجد که نمادی از یاد خداست نباید چراغش خاموش باشد. در تبریز رسمی است که پیری جلو می‌افتد و به چهل و یک مسجد سر می‌زند و دیگران به دنبالش می‌روند که این آیین را به جای آورند. مردم به پای هر شمع دعا می‌خواند و با خداوند مناجات می‌کنند.

اگر صدای سنج و طبل بر اغلب نقاط ایران حماسه او را زنده می‌کند جایی مثل خراسان رضوی برهم خوردن سنگ‌ها و چوب‌هاست که غوغا می‌کند. سنگ‌ها را به هم می‌کوبند تا آتش دل گریلاییان را در دل عاشقان شعله‌ور کند. و چوب‌های خراطی شده به دو ضرب و سه ضرب برهم فرود می‌آیند و مرثیه‌هاست که هم‌زمان خوانده می‌شود و سینه‌زنان آرام حسین حسین گویند دورشان حلقه می‌زنند و سینه‌زنی متفاوت عزادارن بوشهری که چونان حرکت کشتی نمادی از تلاطم دریا را به نمایش می‌گذارند؛ همان‌ها که به محرم می‌گویند ماه حسین، دلشان در این ایام به‌سان دریا تلاطم دارد و در موج سینه‌زنی‌شان هویدا می‌شود.

و نخل کشی یزد؛ سروی مشبک و ضریح وار، سازه‌ای چوبی که نماد آزادی است. پوشیده از آئینه و کتیبه و شمشیر که قرآنی در بالاترین نقطه‌اش قرار داده‌اند. در اصل نخل، تابوتی است که نشان می‌دهد بزرگی از بین قوم رفته است. سنگین است و بر دوش مردم حرکت می‌کند؛ نمادی از بار امانتی که

آسمان نتوانست بکشد.

«این باورها مال قلب آدم‌هاست نه مغزها.» همین است که مردم خوسف سال‌هاست دل گرم کرده‌اند به محرم و آیین بیل‌برداری. آن‌ها در روز عاشورا بیل‌ها را برمی‌دارند که بدنی بر زمین نماند. بدن‌ها محترم‌اند و باید زودتر به خاک برسند تا آرام گیرند و کسی و چیزی به آن‌ها جسارت نکند. و این بیل‌ها که بر شانه کشاورزان برافراشته می‌شوند سلامت محصول سال بعد را تضمین می‌کنند. محصول این کشاورزها هرگز کرم نمی‌زند و سمپاشی نمی‌خواهد. این آیین با زندگی مردم درهم تنیده‌اند. همان جایی که آه است و اشک، زندگی هم هست. چرخ و فلکی که کودکان را برخورد سوار کند، یا دستفروشی که نان خانواده‌اش را فراهم کند یا بستنی فروشی که تشنگی مردم را فرونشاند. چه بازار باشد چه مسجد، چه خانه باشد چه حسینیه. همه‌جا هم‌نوا ذکر حسین برداشته‌اند بدون آن که چیزی متوقف شود.

خوب که نگاه کنی یک چیز معلوم خودنمایی می‌کند: احترام هسته مرکزی همه این آیین عاشورایی است. احترام به امام، احترام به اهل بیت امام. احترام به شیعیان امام. احترام به هر کسی که دلبسته امام است و نشانی از او دارد. احترام به هر کسی که وارد عزای حسین می‌شود. احترام به زندگی... احترامی که بار غم این ایام را به آرامشی درونی گره می‌زند چرا که همه یقین دارند «دوست می‌خرد از من جمیع نیاتم...»

مریم برادران